

שלוש מדרגות בתשובה

דף לימוד מספר 6

ובפרק יום הכיפורים (יומא פו,א): "א"ר חמא בר חנינא: גדולה תשובה, שמביאה רפואה לעולם, שנאמר (ירמיהו ג,כב): 'שובו בָּנִים שׁוֹבְבִים אֶרְפָּה מְשׁוֹבְתֵיכֶם'."

רבי חמא בר חנינא רמי: כתיב: 'שובו בנים שובבים' - דמעיקרא שובבים אתם (שרק בגלל משובה עשו), וכתב: 'ארפא משובותיכם' (משמע שהם כבעלי מומים שנרפאו שעדיין שם המום עליהם)⁴⁶? לא קשיא, כאן מאהבה ("שובבים"), כאן מיראה ("ארפא").

אמר רב יהודה: רבי אמי רמי: כתיב 'שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם', וכתב (שם יד): 'שובו בנים שובבים נאם ה'') פִּי אֲנֹכִי בְעֵלְתֵי בָכֶם' (מכאן שאין הם בנים אלא עבדים)? לא קשיא כאן מאהבה ומיראה (נקראים בנים), כאן על ידי יסורין (נקראים עבדים)."

דע לך כי התשובה היא לאדם, מצד כי האדם נברא בהתחלתו בלא חטא. וכאשר הוא שב אל השם יתברך - אז האדם חוזר אל התחלתו. ומפני זה, ראויה התשובה להביא רפואה לעולם, כי הרפואה גם כן שהוא שב להיות כבתחילה.

וכאשר בני אדם עושים תשובה וחוזרים אל התחלתם, העולם גם כן חוזר אל התחלתו, לתקן כל קלקול שהוא בעולם. ולפיכך אמר: "גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם", כאשר העולם מתדבק בהתחלתו, והבן זה.

ואמר: "כתיב: שובו בנים שובבים" - דמשמע מעיקרא, כלומר דמיד שהוא שב - יש לו רפואה (גמורה, שנעשה בריא), דכך כתיב: "שובו בנים שובבים". וכתב "ארפא משובותיכם" - שצריכים רפואה (גם אחרי התשובה). ומתוך: "הא על ידי אהבה" - כי מי ששב אל השם יתברך מאהבה, בוודאי תיכף ומיד ששב - יש לו רפואה, כי מצד האהבה יש כאן תשובה גמורה. ואם שב מצד היראה, אין כאן תשובה גמורה, וצריך רפואה מן הש"י.

וזה ההפרש שיש בין העובד מאהבה ובין העובד מיראה: כי העובד מאהבה - יש לו אהבה ודבקות אל השם יתברך מצד עצמו (=סיבה פנימית לשוב), כמו שהתבאר בנתיב האהבה ע"ש. אבל העובד מיראה - היראה הזאת מצד השם יתברך (=סיבה חיצונית), לכך רפואתו מן הש"י, לא מצד האדם עצמו, ודבר זה יש להבין מאוד.

וכן מה שאמר אחר כך: "שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם" - דמשמע שהתשובה היא מצד עצמו של אדם (=הנעה פנימית)⁴⁷, וכתב: "כי אנכי בעלתי בכם" - דמשמע

הערות - ילמד ענוים דרכו

46 רש"י. המהר"ל לקמן מפרש באופן אחר.

47 כששב מיראה, אין זה מפני שהקב"ה עשה בו פעולה כדי שיתעורר לתשובה, אלא האדם התעורר לתשובה מצד עצמו. אלא שהסיבה לשוב היא חיצונית - מישהו שהוא ירא ממנו דורש ממנו לשוב. הרי שלוש בחינות: א. תשובה מתוך הנעה פנימית ומסיבה פנימית; ב. תשובה מהנעה פנימית וסיבה חיצונית; ג. תשובה מהנעה חיצונית וסיבה חיצונית.

התשובה אינה מן האדם והיא מצד הקב"ה שגורם לו בעל כורחו שישוב (=הנעה חיצונית), כמו שאמר: "ואנכי בעלתי בכס" - כלומר שהבעל מושל על האשה, ומכריח אותה שתהיה תחתיו ולא תצא מרשותו. "לא קשיא, הא מאהבה ומיראה, הא על ידי יסורין" - כי כאשר השם יתברך מביא יסורין על האדם ומחמת יסורין חוזר בתשובה - ובוזה נאמר: "כי אנכי בעלתי בכס", כלומר שהוא מכריח אותו לתשובה, על ידי יסורין. ומעתה הם ג' בעלי תשובה: המדרגה העליונה ביותר - שהם שבים מאהבה, ואחר כך - אותם שהם שבים מחמת יראה מן הש"י, המדרגה השלישית - שהם שבים מחמת הייסורים, אשר מכוח צרה חוזרים לשוב אל הש"י. כמו שעשה מנשה, שמחמת יסורין היה שב אל השם יתברך וכדכתיב (דה"ב לג,ג): "וּכְהָצַר לוֹ (חָלָה אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו וַיִּכְנַע מֵאֵד מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי אֲבֹתָיו)". וכל אחד מדרגה בפני עצמו.

והדברים האלו מובנים מאוד מאוד, כי אלו ג' דרכי התשובה הם, האחד - מצד מידת אברהם, שהוא מידת האהבה, דכתיב (ישעיהו מא,ח): "זֶרַע אַבְרָהָם אֶהְיֶה". הדרך השני - מצד מידת יצחק, שהוא מידת היראה, דכתיב (בראשית לא,מב): "וּפְתַח יִצְחָק הָיָה לִי". והדרך השלישית - מידת יעקב, שהיה נודר בעת צרה, דכתיב (שם לה,ג): "לְאֵל הָעֲנָה אֲתִי בְיוֹם צָרָתִי" וכתיב (תהלים כב): "יַעֲנֵךְ ה' בְּיוֹם צָרָה, יִשְׁגָּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב" ולא שם אלוהי אברהם. ואמרו במדרש (ילקו"ש, תהלים, תרפ): "כדאמרי אינשי: מי שענה בעת צרה לאביך - הוא יענה גם כן אותך בעת צרה, כך מי שענה ליעקב בעת צרתו, דכתיב: 'לא אל העונה אותי ביום צרתי' - יענה אותי גם כן"⁴⁸. אלו ג' דרכי תשובה, ויש להבין אותם.

תשובה היא השיבה לתחילת ההווה, הפרטית והכללית

ובפרק יום הכיפורים (שם): "אמר רבי לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר (הושע יד,ב): 'שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹהֶיךָ'.

רבי יוחנן אמר: עד ולא עד בכלל. ומי אמר רבי יוחנן הכי? והאמר: גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה, שנאמר (ירמיהו ג,א): 'הֲיֵן יִשְׁלַח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִלָּכָה מֵאֲתוֹ וְהִי תֵהָ אֵיִשׁ אַחֵר... וְשׁוּב אֵלַי נָאָם ה'' (=אף שאדם שגירש אשתו והיא התחתנה עם אחר, כבר אינה יכולה לשוב אליו, ה' משיב את ישראל) ? לא קשיא, הא ביחיד הא בציבור".

יש לך לדעת עניין התשובה, שהוא שב אל השם יתברך ומסלק עצמו מן החטא, התשובה הזאת אי אפשר (אלא) רק כאשר יש לו הפשיטות מן החטא לגמרי. וזה שאמר: "גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד", כי משם התחלת ההווה מן האדם.

הערות - ילמד ענוים דרכו

48 הרי לנו שלוש דרכים לתשובה, כנגד: חסד, גבורה ותפארת.

מסלול 1: יום א, ח באלול	מסלול 3: יום ד, ח באלול
מסלול 2: יום ב, ח באלול	מסלול 4: יום א, י באלול

וכבר אמרנו, כי התשובה הוא שחוזר אל התחלתו, והתחלת האדם מן תחת כסא כי משם הנשמה חצובה, ועד שם מגיע הפשיטות הזה. כי התשובה הזאת היא הפשיטות הגמור, ולכך אמר: "גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד". ומפני שאפשר לומר כי הפשיטות הזו מגיע עד השם יתברך לגמרי (שהרי כתוב "עד ה' אלוהיך" ולא כתוב עד הכסא), ולכך אמר רבי יוחנן "עד ולא עד בכלל" (היינו לא עד ה' ממש, אלא רק עד הכסא). ופריך: "והאמר רבי יוחנן גדולה תשובה שדוחה לא תעשה שבתורה" – הרי מגיעה התשובה לדחות התורה, אם כן בוודאי מגיע פשיטות התשובה עד מדרגת התורה? ומתריך: "לא קשיא הא ביחיד הא בציבור"⁴⁹. כי ביחיד אין הפשיטות כל כך ואינו מגיע (אלא) רק עד כסא הכבוד (שהוא תחילת ההווה של האדם), ואילו תשובת הרבים, אשר מצד שהם רבים, יש להם פשיטות יותר, ומגיע עד השם יתברך – עד ועד בכלל⁵⁰. ויש לך להבין דברים אלו מאוד, כי השם יתברך הוא אלוהי ישראל (=כלומר ישראל מושפעים ממנו⁵¹), ולכך מגיע התשובה שהאדם חוזר אל התחלתו עד הש"י, שהוא התחלת האדם ולכך מגיע עד השם יתברך לגמרי.

"אמר רבי יוסי הגלילי (יומא פ,ב): גדולה תשובה שמביאה גאולה, שנאמר (ישעיהו נט,כ): 'וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וְלְשִׁבִי פֶשַׁע בְּיַעֲקֹב' – מאי טעמא 'ובא לציון גואל'? משום 'ולשבי פשע ביעקב'.

אמר רבי יונתן: גדולה תשובה שמקרבת גאולה לעולם, שנאמר (שם נו,א): 'שְׁמְרוּ מִשְׁפָּט וַעֲשׂוּ צְדָקָה, כִּי קְרוֹבָה יְשׁוּעָתִי לְבֹא וְצְדָקָתִי לְהַגְלוֹת'."

פירוש, מפני שבעל תשובה חוזר בתשובה ונבדל מן היצר הרע ויוצא בזה לחירות, כי בעל החטא הוא משועבד ל"מלך זקן וכסיל" – זה יצר הרע (קהלת רבה ד,ג): "למה נקרא שמו מלך? שהכל שומעין לו וכו'" כדלעיל (נתיב כוח היצר פרק ד). ומפני שהאדם תחת רשות יצרו אשר הוא מושל בו, ובעל תשובה יוצא לחירות מן היצר הרע – ודבר זה גאולה גם כן, ולפיכך מקרב גם כן הגאולה, שיהיו נגאלים מכוח האומות המושלים והם מחטיאים את ישראל⁵². וכבר ביארנו שבשביל טעם זה, היובל – שהוא גאולה לעבדים – היה ביום הכיפורים, כדכתיב (ויקרא כה,ט): "בְּיּוֹם הַכִּיּוּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר

הערות – ילמד ענוים דרכו

49 עיין בראש השנה יז,ב-יח,א דוגמאות נוספות לכוח התשובה של הציבור לעומת כוח היחיד.
50 ז"ל ר"ח מוולוז'ין בנפש החיים א,ה: "ונשמתי החיים של הכסא, הוא סוד שורש העליון של כללות נשמות ישראל יחד, שהוא יותר גבוה ומאוד נעלה גם מהכסא. שהוא האדם שעל הכסא, כמ"ש שם: 'ועל דמות הכסא כמראה אדם'. והוא כמאמר חז"ל: 'אתם קרויים אדם'. והיינו כלל ישראל הנקראת במדרשים 'כנסת ישראל' שכוללת כל הנשמות, שורשה למעלה אפילו מעולם המלאכים, באצילות ממש. והוא 'עד ה'".

51 עיין נצח ישראל פרק ג ופרק י.

52 עיין כוזרי ב,לד.

בְּכָל אֲרֻצְכֶם, "גְּאֵלָה תִתְּנוּ לְאֶרֶץ" (שם כד), וכמו שהתבאר במקומו⁵³. וזה כי יום הכיפורים הוא גאולה לנפש האדם, שיוצא לחירות מן יצר הרע אשר משעבד באדם, ולכך היו שניהם ביחד גאולת הגוף וגאולת הנפש. ולכך אמר כי התשובה מקרבת הגאולה.

וידוע עוד כי התשובה, מצד המדרגה העליונה שהיא מדרגת הגאולה, ששם היציאה לחירות מכוח האומות, ודבר זה מבואר מאוד.

שאלות מנחות:

- ✦ מדוע נקודת ההתחלה של האדם והעולם היתה בהכרח טובה, וכי לא היה רע בעולם ובאדם בתחילתם?
- ✦ האם הקשר בין התשובה הפרטית והתשובה הכללית מלמד שיש קשר בין חטאים פרטיים לבין חטאים כלליים? האם המחשבה על התהליך של התיקון העולמי אמורה להשפיע על אופי התשובה הפרטית?⁵⁴
- ✦ מדוע התשובה שבאה מעצמו של האדם גבוהה יותר מתשובה שגורם חיצוני הניע אותה?
- ✦ האם כל אדם צריך להשתמש בשלושת סוגי התשובה, או שהעובד מאהבה לא זקוק ליראה וליסורים? האם לא עבד יעקב את ה' גם מאהבה?
- ✦ מדוע תשובה ציבורית חזקה יותר מתשובת היחיד? כיצד זה קשור ל"תשובה העולמית"? מה המשמעות שהשורש של החיות הציבורית גבוה יותר מהשורש של חיותו של היחיד (מעל או מתחת לכסא)?
- ✦ האם יש קשר בין החירות שקיימת ביום הכיפורים מהיצר וביובל מהעבדות, לבין החזרה למקור החיות שיש ביום הכיפורים (קבלת עול מלכות שמים) וביובל (החזרה אל האתחווה)?

הערות - ילמד ענויים דרכו

53 טעם זה הובא בחידושי אגדות לראש השנה י, ב. וז"ל בגבורות השם פרק מו: "שהעניין הזה נאמר על היצר הרע שמושל על גוף, ומצד שהוא יתברך מלך העולם וכל הנמצאים הם שלו תחת רשותו ואינם לאחר, יצאו ביום הכיפורים מרשות המלך היצר הרע שכבר נסתכרו בו כל השנה ונכנסים אל רשות הקדוש ברוך הוא, כי שם מלך ה' צבאות נקרא עליהם. ומזה הטעם עצמו גם כן ציווה בתורה ביובל: 'זהעברת שופר תרועה בכל ארצכם ביום הכיפורים' לקרוא חופשי לעבדים, שהם נרצעים, ואיש אל משפחתו תשובו', מפני כי שם מלך ה' צבאות יש עליהם, ואין ראוי למשול עליהם אחר אותו שנמכר לו, וכן החוטא נמכר ביד היצר הרע על ידי חטאיו עד שהוא ברשות אחר וביום הכיפורים יצא".

אך בגור אריה לויקרא כה, ט מבאר מההר"ל את הקשר ביניהם מצד החזרה למקוריות: "דלאו במקרה היה זה שתלה הכתוב היובל ביום הכיפורים, אלא בוודאי טעם יש בדבר שתולה היובל ביום הכיפורים, ואם כן יש למכתב 'ביום הכיפורים תעבירו שופר', שביום הכיפורים תולה מצוות היובל. והטעם הוא כאשר ידוע למבינים, כי היובל ויום הכיפורים שניהם דבר אחד, כי היובל הוא חזרת הכל לחזקתו הראשונה להיות כבראשונה, וכן יום הכיפורים הכל חוזר לחזקתו הראשון, שהוא יתברך מכפר להם, וחוזרים לחזקתם הראשונה. ועוד ידוע זה למבינים". וכן כתב בגבורות השם לט.

54 עיין קידושין מ, א, ועיין אורות התשובה פרק ד.

מסלול 1: יום א, ח באלול	מסלול 3: יום ד, ח באלול
מסלול 2: יום ב, ח באלול	מסלול 4: יום א, י באלול